

Πέντε *Εικόνες* και μία *Αυτοπροσωπογραφία* του Μίλτου Σαχτούρη

Η χρήση της λέξης «εικόνα» στην τιτλοφορική πρακτική είναι αποκαλυπτική και σημαίνουσα στην ποίηση του Μίλτου Σαχτούρη (1919-2005): η λέξη εμφανίζεται δύο φορές σε τίτλους ισάριθμων ποιημάτων, ενώ τιτλοφορεί, πολλαπλασιαστικά, άλλα πέντε ποιήματα («Εικόνες», 1-5).¹

Η κειμενική ή παρακειμενική λειτουργία της λέξης θα αποτελούσε μια γόνιμη αφετηρία για την κατανόηση του ποιητικού έργου του ποιητή.¹ Με βάση τη σύγχρονη θεωρία, σύμφωνα με την οποία «οι μεταφορές, πρώτα απ' όλα, αποτελούν ζήτημα σκέψης και πράξης, και μόνο δευτερογενώς της γλώσσας...»,² είναι δυνατό να τεκμηριωθεί ότι οι εικόνες των «Εικόνων» (1-5) αποτελούν πιστά αντίγραφα της ποιητικής και της ποίησης του Μίλτου Σαχτούρη. Την άποψη ότι η ποιητική ομιλία του Σαχτούρη εκφράζεται και κωδικοποιείται με μεγάλη συνέπεια και οικονομία μέσω διατυπώνει ο Θέμελης (Γ. Θέμελης, «Η μάχη με τον κίνδυνο», 1963, 1978), άποψη που συνηγορεί στη μετωνυμική ανάγνωση των «Εικόνων» (1-5) ως της ουσίας της σαχτούρηϊκής ποίησης, όπως και στην αλληγορική ανάγνωση του ποιήματος «Ο ποιητής» ως του ίδιου του ποιητή Μίλτου Σαχτούρη.³ Τη στοιχειακή σχέση εικόνας και ποίησης στο ποιητικό έργο επισήμανε από νωρίς η κριτική («δεο-πλαστική» εικόνα, Γ. Δάλλας, 1979, 1997, «Τα πράγματα και τα φάσματα», Δ. Ν. Μαρωνίτης, 1980, «πράγμα, ιδέα, σύμβολο: ο ρόλος της εικόνας», Β. Χατζηβασιλείου, 1992).

Από τις δύο συνθέσεις που φέρουν τη λέξη «εικόνα» στον τίτλο τους, θα ξεκινήσουμε από εκείνη στην οποία δίνεται ο προσδιορισμός «κακή», έχοντας την πεποίθηση ότι ο δημιουργός στην επικοινωνία αυτή μεταφέρει σημαντική πληροφορία για την ποιότητα της

¹ Ο Δάλλας, ειδικός μελετητής της ποίησης του Σαχτούρη, ξεκινά από την ίδια αφετηρία, εφόσον ερμηνεύει την ποιητική του ρητορική με τη βασική αρχή της «ποιητικής λειτουργίας της γλώσσας» του Roman Jakobson, αλλά και τη μαλλαρμειϊκή κριτική παράδοση που θεωρεί ως βασικό μόριο του ποιητικού λόγου, το γλωσσικό σημείο ως σημαίνον και σημαϊνόμενο, τη λέξη. Όμως χρησιμοποιεί και εξωκειμενικές πληροφορίες για την ερμηνεία του, τα «Αυτοσχόλια», κ. ά., Γιάννης Δάλλας, *Ο ποιητής Μίλτος Σαχτούρης*, Κέδρος Αθήνα, 1997.

² Βαγγέλης Αθανασόπουλος, *Οι ιστορίες του κόσμου. Τρόποι γραφής και ανάγνωσης του οράματος*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, 2004, σελ. 200.

³ «Ο ποιητής»: Σα θα με βρούνε πάνω στο ξύλο του θανάτου μου/γύρω θα 'χει κοκκινίσει πέρα για πέρα ο ουρανός/μια υποψία θάλασσας θα υπάρχει/κι ένα άσπρο πουλί, από πάνω, θ' απαγγέλει μέσα/σ' ένα τρομακτικό τώρα σκοτάδι, τα τραγούδια μου. Μίλτου Σαχτούρη, *Ποιήματα 1945-1971*, ό. π., σελ. 203. Στο ποίημα κάνει αναφορά ο Δάλλας, για να σχολιάσει τη «μαρτυρική εμπειρία της ποιητικής δημιουργίας», όπως και πράγματι από την παρουσία του σταυρού σημαίνεται, αλλά δεν διαβάζει εικαστικά τα ποίημα, Γιάννης Δάλλας, *Ο ποιητής Μίλτος Σαχτούρης*, ό. π., σελ. 158.

επιχειρούμενης από αυτόν περιγραφικής απόδοσης πραγμάτων και καταστάσεων και της μετάδοσης μιας ιδιαίτερης γνώσης στον αναγνώστη.⁴

Οι αλληλοδιάδοχες σύνθετες εικόνες του ποιήματος «χρωματίζουν» ένα εικαστικό σύμπλεγμα, έναν πίνακα πολλαπλών επιπέδων δράσης και πολλών φυσικών μορφών (αυγά, περιστέρια, πουλιά, ψάρια, φεγγάρι, κ. ά.). Οι εικόνες αναπαριστούν φυσικά όντα και αντικείμενα σε αφύσιες εν τω γίνεσθαι καταστάσεις, όπως στην «Γιουέρνικα» του Πικάσο. Τα αφύσια και παρά προσδοκίαν συμβαίνοντα δημιουργούν ανοίγματα νοήματα και εναγώνια συναισθήματα στον αναγνώστη. Η ανοικείωση, ως γενικότερη συναισθηματική και νοητική αντίδραση, επιδιώκεται και πετυχαίνεται σε πολύ μεγάλο βαθμό από τις ομοιότροπες εκφραστικές επιλογές του δημιουργού (με όλα τα επίθετα: άρρωστα, σπασμένα, μαύρα, κακές, κλπ., με όλα τα ρήματα: σκάζανε, έβραζε, κλαίγαν, ούρλιαζε, κλπ.). Έτσι, η ρητορική κατασκευή του ποιήματος μεταδίδει, μέσω της εικονοποιίας του, την αίσθηση του παράλογου, του τερατώδους. Και στα μάτια του αναγνώστη-θεατή φανερώνεται ένας κόσμος ανοικτός και τερατώδης, ένα τοπίο τρόμου, ένα θέατρο του παραλόγου, μια επίγεια κόλαση. Όθεν και ο χαρακτηρισμός «κακή» εικόνα, η οποία όμως, από αισθητική άποψη, είναι δραστική ως θέαμα, και από ιδεολογική άποψη ενδιαφέρουσα και αποτελεσματική, ώστε να προβληματίσει τον σύγχρονο αναγνώστη να στοχαστεί για τα τειχαινόμενα στον κόσμο και να αναστοχαστεί πάνω σ' αυτά.

Αν με τον τρόπο αυτόν λειτουργεί η «κακή εικόνα», τα πέντε ολιγόστιχα και μικρόστιχα ποιήματα που απλώς φέρουν τίτλο «Εικόνες» χωρίς ειδικό χαρακτηρισμό, προσφέρονται ίσως καλύτερα για τη γνώση της οργάνωσης και λειτουργίας των εικόνων στο έργο, με δεδομένη και την υπόρρητη, όπως προαναφέραμε, πρόθεση του ίδιου του ποιητή. Ένας επιπλέον λόγος της επιλογής μας αυτής, που σχετίζεται με τα παραπάνω, είναι και το γεγονός ότι από τα ποιήματα αυτά της συλλογής *Τα φάσματα ή η χαρά στον άλλο κόσμο* (1958), λείπει εξολοκλήρου ο χρωματικός τόνος από τα περιγραφόμενα στις εικόνες, ενώ τα χρώματα και η χρωματολογία αποτελούν σταθερό και σημαντικό στοιχείο της ποιητικής του από την αρχή του έργου, όπως επισημάνθηκε από την κριτική.⁵

Από την εξέταση των ποιημάτων, ο αναγνώστης ανακαλύπτει όχι μόνον την απουσία χρωμάτων αλλά και το γεγονός ότι οι εικόνες δεν είναι απλές και δεν αναφέρονται άμεσα στη φύση, μολονότι γίνεται αναφορά σε αντικείμενα και φυσικά φαινόμενα (η βροχή, ένα

⁴ «Η κακή εικόνα»: Σκάζανε αυγά/κι έβγαιναν στον κόσμο/άρρωστα παιδιά/σα σπασμένα άστρα/μαύρα περιστέρια/διώχνανε τον ήλιο/με κακές πετσέτες/μ' άχαρες στριγγλιές/έβραζε η θάλασσα/καίγαν τα πουλιά της/τα διωγμένα ψάρια/κλαίγαν στο βουνό/κι ένα λυσασμένο/κόκκινο φεγγάρι/ούρλιαζε δεμένο/σα σφαγμένο βόδι. Μίλτου Σαχτούρη, *Ποιήματα 1945-1971*, Κέδρος, Αθήνα, 1977, σελ. 160.

⁵ Δ. Ν. Μαρωνίτης, *Μίλτος Σαχτούρης: Άνθρωποι-Χρώματα-Ζώα-Μηχανές*, Γνώση, Αθήνα, 1980, σελ. 26-38.

αυτοκίνητο, ένα τσιγάρο... στο δωμάτιο, η μανία του βοριά, ένα φύλλο). Ο ανθρωπομορφισμός, οι προσωποποιήσεις, αποτελούν τους ρητορικούς μηχανισμούς του λόγου που τις μετατρέπει σε νοητές εικόνες απίστευτα πειστικής εικαστικότητας εξπρεσιονιστικής, σε εικόνες που διηγούνται κάτι, σε εικόνες συμβολικού νοήματος και μιας γνώσης που εμπλουτίζει αφάνταστα την αισθητική εμπειρία του αναγνώστη.

Στο τρίτο ποίημα, λόγου χάριν, η εικαστική περιγραφή με μια λιτή οργάνωση μέσων παρουσιάζει μια παράσταση που, όπως και στα άλλα ποιήματα (1, 2, 4, 5), αποφεύγει την αντικειμενική πραγματικότητα και τη μίμησή της. Σε ό,τι φυσικό αναφέρονται οι λέξεις, ο ποιητής εργάζεται ώστε αυτό να μη λειτουργήσει δραστικά αλλά να υποβάλλει διάφορες ιδέες στον ψυχισμό του αναγνώστη. Απεικονίζεται ένα μοναχικό δωμάτιο όπου δύο αναμμένα τσιγάρα σχηματίζουν με τον καπνό τους τις φιγούρες ενός άνδρα που μοιάζει με πυγμαίχο και μιας γυναίκας που μοιάζει με καρφίτσα, ως φάσματα, ως είδωλα δύο υποκειμένων. Η έννοια του μοναχικού δωματίου, όπου και η «σωματική παρουσία» των δύο φευγαλέων φασματικών υποκειμένων, υποβάλλει συμβολικά τα νοήματα-ιδέες της μοναξιάς, του κενού, του εγκλεισμού, της αποπνικτικής ατμόσφαιρας, του νοητού ή και νοσηρού ερωτισμού. Γι' αυτό ο Δάλλας χαρακτηρίζει τη φαντασία του Σαχτούρη «εξπρεσιονιστική ή ειδητική», (Γ. Δάλλας, 1997), επειδή η εικονοποιητική του φαντασία συλλαμβάνει όχι απλώς οπτικά αντικείμενα και φαινόμενα αλλά νοηματικά και γνωστικά, ως έμπλεα νοήματος και επιγνώσεις ιδ-εών ή ειδ-ώλων.

Στο τέταρτο ποίημα ο αναγνώστης αντιλαμβάνεται ότι ο ποιητής επιχειρεί να του μεταδώσει μια φοβερή εμπειρία με την προσωποποίηση της μανίας του βοριά που καταλήγει να σταυρώσει το ομοίωμα μιας παιδούλας σ' ένα παράθυρο. Η «πλοκή» των εικόνων που συνθέτουν αυτήν τη «φοβερή ιστορία» προϋποθέτουν την αφηγηματική τους λειτουργία στο κείμενο, ενώ η έλλογη αλληλουχία τους δεν αφήνει περιθώρια: η μανία προκάλεσε τη σταύρωση.⁶

Παρόμοια και στο πέμπτο ποίημα. Η αφηγηματική ανάγνωση των εικόνων εδώ είναι πιο εύλογη απ' ό,τι στα δύο πρώτα ποιήματα (1-2). Το πεσμένο φύλλο αναστηνώνεται και πηδά ουρλιάζοντας και μέσα στην κίνηση της ιστορίας αυτής ο αναγνώστης αντιλαμβάνεται τον στόχο της εμφύχωσης του πεσμένου φύλλου: τη μετάδοση μιας θλιβερής εμπειρίας που γίνεται κραυγή τρόμου, όπως συχνά συμβαίνει στην ποίηση του Σαχτούρη.

⁶ Ο Δάλλας, αναφερόμενος στο ποίημα, ορθά υποστηρίζει το αδιάσπαστο του νοήματος. Δεν αναφέρεται όμως ρητά στην εικόνα αυτή ως μια αφήγηση που έγινε εικόνα, αλλά εξετάζει το ποίημα ως θέμα και μήνυμα, αλλά και ως συντακτικό ρυθμό, αναφερόμενος στη μορφολογία του ποιήματος, Γιάννης Δάλλας, *Ο ποιητής Μίλτος Σαχτούρης*, ό. π., σελ. 147-148.

Οι εικόνες εξαρχής φαίνεται ότι λειτουργούν κυριολεκτικά, εξαιτίας της λιτότητας της εκφοράς τους, της κλειστής μορφής των ποιημάτων, και της νοηματικής τους συνέχειας ή ασυνέχειας, όμως η πρώτη αυτή εντύπωση είναι παραπλανητική, διότι η όποια οπτική τους οργάνωση απευθύνεται στο νου, και ο αναγνώστης συλλαμβάνει το νόημά τους μέσα από τη συμβολική τους λειτουργία, γιατί υποβάλλουν σύνθετα ψυχικά φαινόμενα και δεν περιγράφουν απλώς φυσικά αντικείμενα ή καταστάσεις.

Μια παρόμοια ανάγνωση της εικόνας μάς οδηγεί στην ανάγνωση του ποιήματος «Ο ποιητής» ως αυτοπροσωπογραφίας,⁷ επειδή ο δημιουργός του, ακολουθώντας συμβάσεις του είδους (*ειδολογικά γνωρίσματα*), *το γράφει ως έναν αυτόνομο πίνακα* με τα ίδια χρώματα που «ζωγραφίζουν» όλο το ποιητικό του έργο.

Η έλλειψη εικαστικών αναφορών του δημιουργού στην εξωτερική του εμφάνιση, μας προδικάζει μια καθαρά ποιητική προσωπογραφία, εσωτερική ή ψυχική, της οποίας η ρηματική εκφορά δεν παραλείπει κανένα από τα βασικά χαρακτηριστικά της συμβολικής εικονοποιίας και χρωματολογίας του. *Ένας νεκρός στην κάσα* (ο συμβολισμός του ίδιου του ζωντανού ποιητή ή η μεταμόρφωσή του, «γλωσσικής είτε μυθικής τάξεως, -υποκειμενική», (Γ. Παπαντωνάκης, 2000), πρβλ. με το μοτίβο του «πεθαμένου πετεινού» που σηματοδοτεί και άλλους ζωντανούς ομοτέχνους του), *μια ζοφερή ατμόσφαιρα του στερεώματος και ένα κατάμαυρο σκηνικό* (συμβολισμοί της χρωματολογίας του, το κόκκινο και το μαύρο), *ένας θαλάσσιος ορίζοντας* (αμυδρή παρουσία του ανοιχτού που κατ' αντίθεση σηματοδοτεί τον κλειστό και αδιάφευκτο κόσμο της εικόνας αλλά και της ποιήσής του), *ένα άσπρο πουλί* (συμβολισμός του ίδιου του ποιητή μεταμορφωμένου, πρβλ. με τα μοτίβα του «ανθρώπου-πετεινού», «άγιου-πετεινού»), *ιδού τα κύρια εικαστικά είδωλα-σύμβολα ενός δημιουργού-ποιητή που έγραψε για τη φρίκη και τον τρόπο της ζωής του ανθρώπου.*

Αλέξανδρος Ν. Ακριτόπουλος
Alexandros N. Akritopoulos
Associate Professor in *Greek & Children's Literature*
Department of Prime Education
University of Western Macedonia
53100 Florina
Greece
Tel. + 302385055017
E-mail: aakritop@uowm.gr

⁷Ως αυτοπροσωπογραφίες θα μπορούσαν να αναγνωστούν και άλλα ποιήματα, όπως το «Ο στρατιώτης ποιητής», «Δάσος παράξενο μαγεύει τη φωνή μου», «Απόσπασμα από το δικό μου χειμώνα», χωρίς όμως να έχουνε *τα ίδια επίπεδα εικαστικότητας* με το προκείμενο ποίημα.